

55
10

(49)

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE SI ARHEOLOGIE

EXTRAS

I A Ş I

II 532 071

GA II 532 071

p. 201-212

Ionuț Diem
8. XI 1967
București

DESPRE LEGENDELE CELOR MAI VECHI MONEDE MOLDOVENEȘTI

DE

OCTAVIAN ILIESCU

Cele mai vechi monede moldovenești, — groși, emiși, după cum se știe, de către voievodul Petru I Mușat (1374—1391 sau 1376—1392)¹ poartă atît pe avers, cît și pe revers legende care au fost interpretate în mod diferit de către cercetătorii din trecut. Făcînd abstracție de variantele mai puțin însemnate, dar destul de numeroase², aceste legende pot fi grupate în jurul a două tipuri principale, după cum urmează :

Tipul I Av. + SIM PETRI WOIWODI sau VOIVODI
+ SI MOLDAVIENSIS

Tipul II Av. + SI PETRI WOIWODI sau VOIVODI
+ SI MOLDAVIENSIS

(vezi fig. 1 și 2).

Dacă partea principală a legendelor acestor monede — și anume, aceea cuprinzînd numele și titlul emitentului pe avers, iar pe revers, adjectivul indicînd apartenența statală — nu prezintă nici o dificultate de interpretare, arătîndu-ne cît se poate de limpede că este vorba de monede emise de un voievod al Moldovei cu

¹ Date cronologice ale domniei lui Petru Mușat la Ion Ionașcu și Francisc Pall, *Elemente de cronologie*, în *Documente privind istoria României*. Introducere, I, Buc., 1956, anexa I, p. 485 ; P. P. Panaitescu, *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în veacul al XIV-lea*. Primele lupte pentru independență ale țărilor române, în „Studii”, 9 (1956), nr. 4, p. 110.

² Exemple de variante ale legendelor înscrise pe monedele lui Petru Mușat pot fi găsite la E. Fischer, *Beitrag zur Münzkunde des Fürstenthumes Moldau*, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums”, 9 (1901), p. 16—17 ; N. Docan, *Notiță despre monetele lui Petru Mușat*, în „Anal. Acad. Rom.”, Mem. Secț. Ist., 30 (1906—1907), p. 131, 156—182 ; Const. Moșil, *Colecțiunea numismatică*, în : Biblioteca Academiei Române, *Creșterea Colecțiunilor*, 19 (1911), p. 380 și extras, Buc., 1911, p. 19 ; 23 (1913), p. 208—214 și extras, Buc., 1913, p. 15—21 ; 25 (1914), p. 148 și extras, Buc., 1914, p. 9.

numele de Petru, nu același lucru se poate spune despre vocabulele care preced această parte: SIM sau SI pe avers, SI pe revers. Lectura celor două grupuri de litere a prilejuit, după cum vom vedea îndată, interpretări variate și uneori cu totul neașteptate.

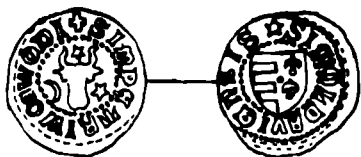

Fig. 1

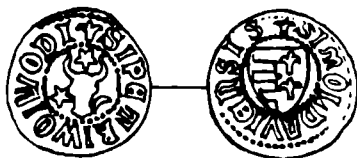

Fig. 2

Întîia oară cînd monedele emise de Petru Mușat au constituit obiectul unei descrieri cu caracter oarecum științific — cel puțin atît cît era posibil, la vremea aceea, ele au fost atribuite lui Simion Movilă (1606—1607, ca domn al Moldovei). Autorul acestei clasificări, numismatul Köhne, a considerat literele SIM de pe aversul monedelor la care ne referim ca fiind o prescurtare a numelui *Simion*, deși după cum remarcă însuși cercetătorul citat, întrebuintarea caracterelor monahale (recte unciale latine) ar fi fost cu totul anacronică în Moldova la începutul veacului al XVII-lea³.

Lectura lui Köhne a fost adoptată și reprodușă ulterior de alți autori, ca: Bolliac⁴, Ouvreoff⁵, Rentzmann⁶ și Urechia⁷. Abia la 1873, Hasdeu atribuie corect aceste monede lui Petru Mușat, considerînd însă că „Domnul moldovenesc Petru Mușat, întemeietorul dinastiei Basarabilor pe tronul de la Suceava, punea pe monetele sale Simon Petrus”⁸, ca dovadă a faptului — după părerea autorului citat — că domnii români purtau două nume: unul primitiv, altul princiar⁹. Rezultă de aici că deși atribuirea monedelor în discuție era exactă, Hasdeu păstra mai departe lectura SIM=Simion, admisă de predecesorii săi.

³ Dr. B. Köhne, *Münzen der Moldau und Valachei*, in Köhne's „Zeitschrift für Münz-, Siegel- und Wappenkunde”, 1 (1841), p. 330—347 și 2 (1842), p. 366 (citată după D. A. Sturdza, *Bibliografia numismatică române*, in „Anal. Soc. Acad. Rom.”, Sect. II, 11 (1878), p. 138—139).

⁴ Cesar Bolliac, *Dacoromane*. Tablou cu reproduceri de monede, Buc., f.a., (moneda reprodușă la nr. 109).

⁵ Alexis Ouvreoff, *Recherches sur le antiquités de la Russie méridionale et des côtes de la Mer Noire*, Paris, II, 1860, (după D. A. Sturdza, *op. cit.*, p. 149); autorul, menținînd lectura SIM=Simion, atribuie însă o parte din monedele respective lui Petru II (în realitate Petru Mușat), care ar fi purtat numele de Simion, înainte de a se urca pe tronul Moldovei, iar altă parte unui voievod Simion (1390—1401), inexistent.

⁶ W. Rentzmann, *Numismatischen Legenden-Lexicon des Mittelalters und der Neuzeit*, Berlin, 1865, I-ter Theil, p. 141 (citată voievodul *Simiorus*, ca emitent de monede în Moldova, la 1607).

⁷ V. A. Urechia, *Raportu către Adunarea Deputaților (privitor la stabilirea delimitivă a Armorieilor țării)*, Buc., 1868, cu o foaie litografică dublă; pe această foaie sînt reproduce diverse monede românești, printre care una atribuită lui „Simion Movilă”.

⁸ B. P. Hasdeu, *Istoria critică a Românilor d'în ambele Dacii în secolul XIV*, Buc., ed. I-a, I, 1873, p. 127 (ortografia citatului a fost actualizată).

⁹ *Ibidem*.

D. A. Sturdza, în lucrarea sa consacrată monedelor și medalilor românești¹⁰, aduce o nouă întregire legendelor de mai sus. Autorul începe prin a constata că pe monede se citește în mod neîndoielnic numele Petru și titlul de voievod. Litera M, care precede numele de Petru, nu poate însemna altceva decât *moneta*, lectură întărită și de legende ulterioare, ca de exemplu cele de pe monedele lui Alexandru cel Bun: *Moneta Alexandri woiwodae moldaviensis* sau cele pe monedele emise de Petru Aron și Ștefan cel Mare: *Moneta Moldaviae*. O dificultate mai mare, observă autorul citat, prezintă explicarea lui SI, cu care încep atât legenda aversului, cât și aceea a reversului. Cum stema de pe revers este „semnul distinctiv al monedei”¹¹, Sturdza consideră că grupul de litere SI trebuie întregit SIGNUM, astfel încât legendele monedelor lui Petru Mușat trebuie citite, după părerea autorului citat, în modul următor¹²:

Av. SIGNUM MONETAЕ PETRI WOJWODI

Rv. SIGNUM (MONETAЕ) MOLDAVIENSIS

Cu privire la lectura propusă, autorul însuși face aprecierea că deși ea e nouă, pare naturală și bine întemeiată¹³. Această lectură a fost acceptată vreme îndelungată în numismatica românească, fiind socotită în general, chiar și astăzi, ca singura interpretare posibilă a acestor enigmatice legende.

Într-o comunicare ținută în ședința Societății numismatice române de la 13 iunie 1943 și publicată în același an¹⁴, regretatul acad. Const. Moisil a prezentat o altă lectură a legendelor de pe monedele lui Petru Mușat, propusă de profesorul Wilhelm Schmidt de la Suceava¹⁵, într-un memoriu manuscris depus în arhiva personală a lui D. A. Sturdza¹⁶. Acest manuscris¹⁷, redactat în limba germană, poartă titlul: „*SI und SIM als Beginn der Randumschrift der älteren Münzen aus der Regierungszeit des Wojewoden Peter Muschat. Ein Beitrag zur rumänischen Münzkunde von Wilhelm Schmidt, k.u.k. emerit. Gymn. Prof., mehrer in — und ausländischen Gelehrten Gesellschaften ordentlichen und corresp. Mitglieder*” și cuprinde 14 pagini¹⁸. După ce expune lectura lui Sturdza: SI—*signum* și SIM—*signum monetae*, Schmidt susține că întregirile propuse de acest autor nu pot fi exacte, pentru următoarele argumente (cităm):

„a) Nu se poate ca un cuvânt secundar din legendă: *signum* să fi fost prescurtat prin două litere: SI, iar cel principal *moneta* numai printr-o singură literă: M. Logic era să se fi prescurtat SI MON sau SIG MON.

b) Cuvântul *signum* nu poate avea aici sensul de stemă, cum pretinde Sturdza, căci din momentul în care stema se găsește pe monedă, nu mai era necesar să se exprime și în legendă.

¹⁰ D. A. Sturdza, *Uebersicht der Münzen und Medaillen des Fürstenthumes Romanien (Moldau und Walachei)*, în „Numismatische Zeitschrift”, 4 (1872), p. 44—129, cu VI pl. și extras, Wien, 1874, 86 (-88) p. + VI pl.

¹¹ *Ibidem*, p. 52, (p. 9 a extrasului).

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*: „Unsere Lesung, wenn auch neu, scheint natürlich und wohlbegründet”.

¹⁴ Const. Moisil, *Legendele monedelor lui Petru Mușat*, în „Cronica numismatică și arheologică”, 17 (1943), p. 124—125.

¹⁵ Wilhelm Schmidt este autorul unei lucrări monografice privitoare la orașul Suceava: *Suczawa's historische Denkwürdigkeiten von der ersten historischen Kenntnis bis zur Verbindung der Bukowine mit Oesterreich*, Czernowitz, 1878, IX+276 p.

¹⁶ Această arhivă e păstrată astăzi la Bibl. Acad. Republicii Socialiste România. Cab. de Manuscrise-Documente-Hărți, mapele I—XXIII. Nu am găsit însă manuscrisul lui W. Schmidt, cercetat în 1943 de către Const. Moisil.

¹⁷ Publicat ulterior în „Bukowiner Rundschau”, 1891, nr. 946 (nu ne-a fost accesibil; citat după E. Fischer, op. cit., p. 10, nota 14).

¹⁸ Const. Moisil, op. cit., p. 124.

c) Expresia *signum monetae* este un non sens, căci lasă să se înțeleagă că monetele acestea nu sînt reale, ci numai semne monetare, ficțiuni¹⁹.

În continuare, Schmidt își dezvoltă părerea sa cu privire la semnificația acestor legende, susținînd că grupul de litere de la început nu pot însemna altceva decît valoarea monedei și trebuie citite astfel: S=*solidus*, I=*unus*, M=*moldaviensis*, deci legendele s-ar întregi în modul următor:

Av. S (OLIDUS) I M (OLDAVIENSIS) PETRI WOIWODI

Rv. S (OLIDUS) I MOLDAVIENSIS²⁰.

Examinînd această părere, Const. Moisil arată că ea „este cu totul fantezistă“, deoarece moneda bătută de Petru Mușat era un gros și nu un solid²¹, iar pe de altă parte, o asemenea legendă nu ar fi fost conformă cu uzanțele timpului, nici o monedă medievală neavînd indicată valoarea nominală atît în litere, cît și în cifre (*solidus* I) și încă alături și înainte de numele emitentului²².

Const. Moisil menționează mai departe că pe ultima pagină a memoriului lui Schmidt se găsește o observație scrisă de B.P. Hasdeu, care aduce o altă interpretare a grupului de litere SIM de pe monedele lui Petru Mușat. El le consideră ca reprezentînd cuvîntul cuman *sim*—monedă, înflinit de două ori în *codex cumanicus* din veacul al XIV-lea²³. Lui Hasdeu i se pare naturală pătrunderea acestui termen cumanic în Moldova, într-o vreme în care mai existau încă aici resturi de cumani²⁴. Despre această ipoteză, Const. Moisil afirmă că ea nu poate constitui o soluție acceptabilă a problemei interpretării legendelor de pe monedele lui Petru Mușat²⁵.

În continuarea studiului la care ne referim, Const. Moisil înregistrează o altă părere, potrivit căreia SIM ar fi abrevierea cuvîntului *signum*, caz în care legenda aversului s-ar citi „Signum Petri Woiwode“. Autorul se întreabă însă cum ar trebui să fie întregit în acest caz SI de pe reversul monedelor, nefiind probabil ca „același cuvînt să fi fost prescurtat într-un fel pe față și în altfel pe reversul monetelor“²⁶. În sprijinul lecturii SIM—*signum*, Const. Moisil invocă mărturia unor izvoare mai tîrzii: un act²⁷ din anul 1481, precum și monede emise în secolele XVI—XVII²⁸, izvoare din care ar reieși că termenii *signum* (cu variantele *Insigna*, *insignia*) și *moneta* erau sinonime în latina medievală²⁹.

A rămas cu totul neobservată pînă astăzi în literatura numismatică din țara noastră o altă interpretare a legendelor monedelor lui Petru Mușat, interpretare destul de veche, întrucît datează din 1905, fiind publicată în cunoscutul *Tratat* de numismatică medievală al lui A. Engel și R. Serrure³⁰. În cap. XVII, par. XV, con-

¹⁹ Const. Moisil, *op. cit.*, p. 124.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*. *Silingul* (lat. *solidus*) a fost emis pentru teritoriile baltice supuse regelui Poloniei în urma ordonanței regale din 8 mai 1528 (emisiuni pentru orașul Gdansk—Danzig încă din 1524). Cf. Max Kirmis, *Handbuch der polnischen Münzkunde*, Posen (Poznan), 1892, p. 45, 48. Pentru Polonia și Lituania, această specie monetară a fost emisă abia începînd din anul 1579, sub Ștefan Bathori, pe baza ordonanței din 24 aprilie 1578; *ibidem*, p. 62, 67 n. 2, 69 n. 1.

²² Const. Moisil, *op. cit.*, p. 125. Impotriva lecturii lui Schmidt se pronunțase și E. Fischer, *op. cit.*, p. 10, n. 14.

²³ Const. Moisil, *op. cit.*, p. 125.

²⁴ Const. Moisil, *op. cit.*, p. 124.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Arthur Engel—Raymond Serrure, *Traité de numismatique du Moyen Age*, III, Paris, 1905, (1460), p. cu 514 fig. în text.

sacrat Principatului Moldovei, autorii citați, referindu-se la monedele emise de voievodul amintit mai sus, arată că legendele lor încep cu SI (gillum)³¹. Iar într-alt loc, descriind monedele bătute de Ivan Mihailovici, mare duce de Tver (1394—1426), autorii citați afirmă: „La légezde prend déjà cette forme originale: petchat (sceau) *belikogo* (sic, în loc de: *velikogo* — n.n.) *kniazia*, employée en latin par le woiwode de Moldavie, Pierre Muschat”³².

Acestea sînt întregirile și interpretările care s-au adus, în decursul timpului, legendelor de pe monedele lui Petru Mușat. Recapitulînd, ipotezele propuse în trecut pot fi enunțate după cum urmează — în ordinea cronologică a apariției lor:

1. Av. SIM—SIM(ONIS)

Rv. SI — neexplicat

Ipoteza Köhne, 1841, cu varianta Hasdeu, 1873; se referă numai la tipul I.

2. Av. SIM=SI(GNUM) M(ONETAE)

Rv. SI—SI(GNUM MONETAE)

Ipoteza Sturdza, 1872; *signum* în înțeles de stemă; aceeași observație ca la nr. 1.

3. Av. SIM—S(OLIDUS) IM(OLDAVIENSIS)

Rv. SI—S(OLIDUS) I

Ipoteza Schmidt, 1883, publicată în 1891; aceeași observație ca la nr. 1.

4. Av. SIM=SIM, termen cumanic, însemnînd *moneta*

Rv. SI—neexplicat

Ipoteza Hasdeu, 1883, nepublicată; aceeași observație ca la nr. 1.

5. Av. SI—SI(GILLUM)

Rv. SI—SI(GILLUM)

Ipoteza Engel și Serrure, 1905; se referă numai la tipul II.

6. Av. SIM—SI(GNUM)M

Rv. S:—neexplicat.

Ipoteza Moșil, 1943; *signum* în înțeles de monedă; aceeași observație ca la nr. 1.

Față de varietatea soluțiilor propuse, e locul să ne întrebăm care dintre ele e mai verosimilă, ținînd bineînțeles seama de stadiul actual al cercetărilor numismatice. După părerea noastră, cea mai întemeiată lectură este aceea înregistrată sub nr. 5: SI—si(gillum). Ea constituie o explicație suficientă pentru toate legendele monedelor în grupa tipului II, precum și pentru legendele de pe reversul monedelor clasificate sub tipul I³³. În sprijinul acestei interpretări, se mai pot aduce și alte argumente, de ordin paleografic, sigilografic sau numismatic. Le semnalăm în ordinea următoare:

a) Scrierea latină medievală folosește adesea în secolul al XIV-lea abrevierea SI pentru *sigillum*, în legenda sigiliilor³⁴. Un exemplu din Țara Românească e reprezentat de sigiliul orașului Cîmpulung, care are legenda latină:

SI+CAMPO+LONGO —SI+(GILLUM)+(DE) CAMPO+LONGO+³⁵

prin urmare, adoptă abrevierea obișnuită a termenului *sigillum*.

³¹ A. Engel—R. Serrure, *op. cit.*, p. 1406.

³² *Ibidem*, p. 1394.

³³ Menționate mai sus, p. 1.

³⁴ Cf. Adriano Capelli, *Dizionario di abbreviature latine ed italiane*, ed. 3-a Milano, 1929, p. 350.

³⁵ Cf. Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în *Documente privind istoria României*. Introducere, II, Buc., 1956, p. 483 (tot acolo întregirea legendei sigiliului).

b) Monedele bătute de Alexandru cel Bun, între anii 1400—1408³⁶, au următoarele legende :

Av. S ALEXANDER sau S ALEXANDRV

Rv. S MOLDAVIENS

De data aceasta, este clar că litera S de la începutul legendei nu poate avea altă semnificație decât aceea de *sigillum*, deoarece acest cuvânt se prescurtează cu sigla S în sigilografia medievală nu numai la sfârșitul secolului al XV-lea³⁷, ci chiar începând din veacul al XIV-lea. Dovezi în acest sens: sigiliul lui Vlaicu Vodă, atârnat la actul din 20 ianuarie 1368 și purtând legenda :

S LADIZLAVS DEI < GRACIA WAIWODA TR > ANSALPINVS B < AN DE ZEVIRINIO D > VX DE FVGRVS³⁸.

sigiliul orașului Roman, cu legenda :

+S CIVIVM DE FORO ROMANI³⁹

precum și sigiliile lituaniene și poloneze contemporane⁴⁰.

c) Pe aversul monedelor bătute de Petru Mușat și de Alexandru cel Bun, cu legendele notate mai sus, e reprezentat întotdeauna capul de bour. Această reprezentare heraldică figurează de asemenea pe sigiliile cunoscute de la voievozii respectivi. Dacă legenda sigiliului lui Petru Mușat nu a fost încă descifrată pînă în prezent, din pricina relei conservări a acestui sigiliu⁴¹, aceea a sigiliului lui Roman I (1391 sau 1392—1394), voievod de la care nu se cunosc monede, are următorul cuprins :

ПЧАТЪ ІУ РОМАНА ВОКРОДЪ ЗЕМЛЯ МОЛДАВЪСКОІ⁴²

Aceeași stemă — capul de bour —, precum și legende cu conținut analog (*mutatis mutandis*) pot fi întâlnite și pe sigiliile urmașilor lui Roman I: Ștefan I (1394—1399) și Alexandru cel Bun (1400—1432)⁴³.

³⁶ Datarea emisiunilor monetare ale lui Alexandru cel Bun la Octavian Iliescu, *Indreptări și întregiri mărunte cu privire la unele emisiuni monetare leudate ale țărilor române*, în „Studii și cercetări de numismatică”, I, 1957, p. 220—232.

³⁷ Fapt atestat pentru sigilografia apuseană; Adriano Capelli, *op. cit.*, p. 336.

³⁸ Cf. Emil Virtosu, *Note și discuții sigilografice*, în „Studii și cercetări de numismatică”, III, 1960, p. 524.

³⁹ Idem, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, *loc. cit.*, p. 476. Deși actele la care este aplicat acest sigiliu sînt mult mai tîrzii, pare foarte probabil ca sigiliul însuși să dateze din veacul al XIV-lea.

⁴⁰ Cf. Władisław Semkowicz, *Stragystyka Witolda* (Stragistica lui Witold), în „Wiadomosci numizmatyczno-archeologiczne”, 13 (1930), p. 66 (sigiliu din 1379), p. 71 (sigiliu din 1386) etc. (după Damian P. Bogdan, *O străveche matrice de pecete românească*, în „Studii și materiale de istorie medie”, I, 1956, p. 261, nr. 4); Franciszek Piekosinski, *Pieczecie polskie wieków srednich doby piastowskiej* (Sigilii poloneze medievale din perioada Piaștilor), *loc. cit.*, 17 (1935), p. 66, nr. 721 (sigiliul lui Cazimir cel Mare, 1358); p. 75, nr. 754 (sigiliul orașului Liov); p. 77, nr. 761 (sigiliul marelui duce Witold al Lituaniei, 1379) etc.

⁴¹ Sigiliu atârnat pe actul din 26 sept. 1387, reprodus de E. Kaluzniacki, *Dokumenta moldavskie i multanskie z archiwum miasta Lwowa* (Documente moldovenești și muntene din arhiva orașului Liov), în *Akta grodzkie i ziemskie* (Documente orașenești și ale țărilor), Lemberg (Liov), 1878, I. pl. IV, și de I. Bogdan, *Album paléographique moldave*, Buc. — Paris, 1926, pl. 83.

⁴² Sigiliul lui Roman I la I. Bogdan, *op. cit.*, pl. 2 și 84; lectura legendei după Emil Virtosu, *op. cit.*, p. 378, n. 6.

⁴³ De la voievodul Iuga 1399—1400) nu se cunosc nici sigilii, nici monede; sigiliul lui Ștefan I la I. Bogdan, *op. cit.*, pl. 85; cele ale lui Alexandru cel Bun, *ibidem*, pl. 14, 15, 84, etc.

Din compararea sigiliilor moldovenești enumerate mai sus cu aversul monedelor bătute de Petru Mușat și Alexandru cel Bun — monede care prezintă legende de deja notate —, dezlegarea enigmei care a preocupat atîta vreme pe cercetători apare foarte firească: la începutul acestor legende, figurează cuvîntul *sigillum*, prescurtat fie sub forma SI—atestată și de alte izvoare⁴⁴, fie, probabil, sub forma SIM, așa cum se citește pe monedele grupate în tipul I de mai sus⁴⁵. Explicația folosirii acestui termen (*sigillum*) în cuprinsul legendei unei monede este următoarea: pe monede s-a imprimat stema adoptată anterior pentru sigiliu, spre a servi ca element determinant al sigiliului. Stema confundîndu-se de la un moment dat cu sigiliul însuși, prezența ei pe monede a atras includerea cuvîntului *sigillum* în legenda acestor monede. Un exemplu în același sens îl oferă monedele rusești din această vreme (exemplu semnalat pentru prima oară de A. Engel și R. Serrure⁴⁶). Astfel, *denghlie* bătute de Dimitrie Ivanovici, mare duce al Moscovei (1362—1389), poartă pe avers legenda:

ПЧАТЬ КНЯЗЯ КИАНКОГО ДМИТРИЯ⁴⁷

Legende similare apar pe monedele emise de urmașul său, Vasile Dimitrievici (1389—1425), ca și pe cele ale marilor duci de Tver (începînd de la 1399); ale cnejilor de Mojaisk (1389—1432)⁴⁸, spre a nu cita decît emisiuni de la sfîrșitul veacului al XIV-lea și începutul celui următor.

Compararea monedelor bătute de Petru Mușat cu cele rusești contemporane întărește lectura propusă mai sus, trădînd în același timp vechi relații — prin intermediul Lituaniei — care altfel nu ne erau cunoscute.

Pe temeiul argumentelor expuse mai sus, considerăm că se pot stabili următoarele întregiri ale legendelor de pe monedele bătute în timpul domniei lui Petru Mușat:

Tip I Av. SI(GILLU)M PETRI WOIWODI sau VOIVODI
Rv. SI(GILLUM) MOLDAVIENSIS⁴⁹

Tip II Av. SI(GILLUM) PETRI WOIWODI sau VOIVODI
Rv. SI(GILLUM) MOLDAVIENSIS⁴⁹.

În mod analog, legendele primelor monede emise de Alexandru cel Bun urmează a fi citite astfel⁵⁰:

Av. S(IGILLIUM) ALEXANDER sau ALEXANDRV, pentru ALEXANDRI
Rv. SI(GILLUM) MOLDAVIENSIS⁴⁹.

Remarcăm că lectura propusă postulează existența, cel puțin într-o anumită peri-

⁴⁴ Sigilii din veacul al XIV-lea, citate mai sus.

⁴⁵ E. Fischer, *op. cit.*, p. 10, n. 14, semnalează o monedă de la Petru Mușat, a cărei legendă de pe av. începe astfel: SI. M... (moneda e descrisă la p. 17, sub nr. 17, după Egger, *Verkaufs-Katalog*, XI, Wien, 1900, nr. 1521). Nu am avut posibilitatea de a verifica existența unei asemenea variante. În general, legendele monedelor emise de Petru Mușat nu au semne despărțitoare decît între cuvintele PETRI și WOIWODI. În stadiul actual al cunoștințelor noastre, preferăm lectura SIM... *sigillum*.

⁴⁶ A. Engel—R. Serrure, *op. cit.*, p. 1398 și fig. 1933.

⁴⁷ S. de Chaudoir, *Aperçu sur les monnaies russes et les monnaies étrangères qui ont eu cours en Russie*, II, St. Petersbourg—Paris, 1837, p. 4, nr. 10—11.

⁴⁸ Pentru toate aceste exemple, cf. S. de Chaudoir, *op. cit.*, passim.

⁴⁹ Subînțeles WOIWODI.

⁵⁰ Lectura S—*sigelum* sau *signum* și analogia dintre aceste monede, emise de Alexandru cel Bun, și cele ale principatelor rusești, a căror legendă începe cu cuvîntul „Petschalt“ (sic), la E. Fischer, *op. cit.*, p. 20, nr. 28.

oadă, a unui sigiliu dublu — avînd ca reprezentări atît capul de bour, cît și scutul despîcat. Acest fapt nu a fost însă atestat pînă în prezent de cercetările avînd ca obiect sigilografia feudală românească și pare cu totul imposibil.

Examinînd repartîția celor două tipuri de legende — notate mai sus — pe monedele emise de Petru Mușat⁵¹, constatăm următoarele :

Tipul I — avînd pe av. legenda SIM PETRI WOIWODI, cu diverse variante —, se întîlnește pe monedele care au în al doilea cîmp al scutului de pe revers șapte, șase, cinci, trei și două flori de crin.

Tipul II — cu legenda pe av. SI PETRI WOIWODI, de asemenea cu numeroase variante —, apare pe monedele cu șapte, cinci, patru și trei flori de crin.

În raport cu frecvența întrebunțării unui anumit tip de legendă și ținînd seama de numărul florilor de crin, se poate stabili diagrama următoare :

Numărul florilor de crin	Tipul de legendă	Frecvența
— șapte	I	cel mai frecvent
— șapte	II	mai rar folosit
— șase	I	exclusiv
— cinci	I și II	în proporții egale
— patru	I și II	în proporții egale
— trei	I	un singur exemplar cunoscut
— trei	II	cel mai frecvent
— două	I	cel mai frecvent
— două	II	extrem de rar

Schema de mai sus⁵² corespunde, în linii mari, cu clasificarea cronologică a emisiunilor monetare din domnia lui Petru Mușat, clasificare propusă pentru prima oară de N. Docan⁵³ și verificată parțial în urma unor cercetări mai recente. Modul în care sînt repartizate cele două tipuri de legendă nu ne permite, cel puțin deocamdată, să facem precizări cu privire la prioritatea în timp a unuia dintre ele. Rămîne ca studierea materialului existent în cîteva tezaure monetare încă necer-

⁵¹ Am folosit materialul publicat în lucrările lui E. Fischer și N. Docan, deja citate, precum și material încă inedit.

⁵² Există cîteva monede, purtînd numele lui Petru Mușat și de tipul emisiunilor obișnuite ale acestui voievod, dar care au o singură floare de crin în al II-lea cîmp al scutului de pe revers. Ele sînt încă inedite. După legenda aversului, se încadrează în tipul I de mai sus.

⁵³ N. Docan, *op. cit.*, p. 147—152.

cetate⁵⁴ să aducă date noi în legătură cu problema stabilirii cronologiei celor mai vechi emisiuni monetare ale Moldovei și, implicit, a celor două tipuri de legendă care au făcut obiectul preocupărilor noastre.

O particularitate foarte frecventă a monedelor emise de Petru Mușat este scrierea retrogradă, care apare cînd numai pe una din fețe — ca de exemplu pe aversul unor piese cu șapte și șase flori de crin, pe aversul ori pe reversul unor plese cu două flori de crin —, cînd pe ambele fețe ale monedei și anume numai în cazul unor emisiuni cu două flori de crini. Această particularitate a servit lui N. Docan drept criteriu pentru clasificarea monedelor bătute de Petru Mușat⁵⁵; ea se mai întilnește, mult mai rar, la unele emisiuni ale lui Alexandru cel Bun, Iliș și Ștefan al II-lea în Moldova, în vreme ce din Țara Românească ne este cunoscut pînă azi un singur exemplu de scriere retrogradă: este vorba de două monede cu legenda slavă, amîndouă de tipul comun, bătute de Vlaicu Vodă⁵⁶. În legătură cu această particularitate, Docan a emis părerea următoare (cităm) „această scriere retrogradă este intenționată și datorită unei voințe exprese de a executa legenda în acest fel”⁵⁷. În sprijinul acestei ipoteze, autorul citat invocă două argumente: 1) faptul că scrierea retrogradă apare pe un mare număr de monede, cu diverse variante, ceea ce ar exclude o „distracție” a gravorului; 2) împrejurarea că aceste legende încep întotdeauna cu sfîrșitul: OVIOV... (din SIM PETRI VOIVO) respectiv SIS... (din SI MOLDAVIENSIS), pe cîtă vreme începutul legendei nu este întotdeauna complet: ... TEP MIS... TEP MI sau... TEP MS (în loc de SIM PET...), aceasta în măsura în care gravorul nu avea la dispoziție suficient spațiu pentru gravarea întregului text⁵⁸.

Cu toate aceste argumente, considerăm că scrierea retrogradă nu a fost utilizată pe monede în mod intenționat, ci reprezintă numai un accident — e drept, destul de frecvent —, accident datorit modului în care erau confecționate în evul mediu tiparele monetare. Se știe că matrițele — tiparele *negative* cu care se băteau monedele —, erau executate prin aplicarea pe un cilindru de fier, înroșit în foc, a unor tipare mobile, avînd reprezentarea *pozitivă* a diverselor elemente care constituiau tipul aversului sau al reversului. Erau astfel tipare speciale, cu reprezentarea în relief, pentru efigie, stemă, pentru cercurile de perle sau pentru fiecare literă din legendă în parte. Datorită folosirii acestor tipare pozitive, denumite *patrițe*, pentru confecționarea matrițelor monetare, s-a ajuns adesea la un număr foarte mare de variante pentru același tip monetar⁵⁹.

Examinînd monedele cu legenda retrogradă ale lui Petru Mușat, se constată foarte ușor că tocmai aceste plese cuprind cele mai numeroase greșeli de grafie: litere răsturnate, întoarse, rău plasate, omise, înlocuite unele cu altele fără niciun sens⁶⁰. Pentru aceste motive, credem că singura explicație ce se poate da scrierii

⁵⁴ Ne referim mai ales la tezaurul descoperit în 1957 la Corlăteni, r. Dorohoi. Cf. Oct. Iliescu, *Insemnări privitoare la descoperiri monetare* (II). în „Studii și cercetări de numismatică”, II, 1958, p. 8, nr. 29.

⁵⁵ N. Docan, *op. cit.*, p. 121—122, 124.

⁵⁶ Cf. Octavian Iliescu, *Emisiuni monetare ale Țării Românești din secolele al XIV-lea și al XV-lea*, în „Studii și cercetări de numismatică”, II, 1958, p. 305—306.

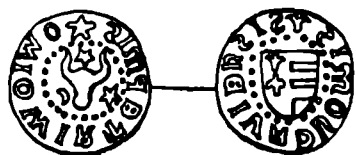
⁵⁷ N. Docan, *op. cit.*, p. 121.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 121—122.

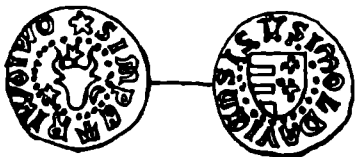
⁵⁹ Cf. A. Luschin von Ebengreuth, *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit*, ed. 2-a, München—Berlin, 1926, p. 82—84, N. Docan, *op. cit.*, p. 139—141.

⁶⁰ Cf. N. Docan, *op. cit.*, p. 163—168, 174, 182.

retrograde este de a considera această particularitate ca fiind rezultatul unei gravări greșite a matritelor, prin aplicarea în ordine inversă a tiparelor pozitive corespunzătoare legendelor ⁶⁰ bis (pentru exemplificare, vezi fig. 3 și 4).

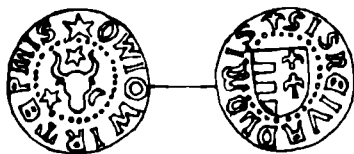

a

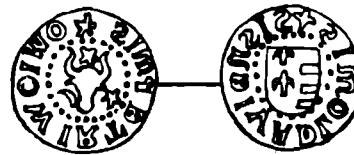

b

Fig. 3

a

b

Fig. 4

Legendele monedelor bătute de Petru Mușat mai prezintă o particularitate, asupra căreia dorim să stăruim, înainte de a încheia: ne referim la forma în care este redat titlul emitentului. Pe monedele a căror legendă îl cuprinde în întregime, acest titlu sună astfel: WOIWODI sau VOIVODI, la genitiv, acordat cu numele PETRI, cerut de asemenea în genitiv de substantivul SI(GILLU)M care îl precede. Această formă presupune un nominativ de declinarea a II-a: *woiwodus* sau *voiwodus*.

Se știe că titlul de voievod a fost adoptat de români de la slavi. În vechea limbă slavă, substantivul *ROMEROAĀ* avea semnificația inițială de: conducător de oaste în război, apoi a devenit titlu de conducător politic: duce sau principe ⁶¹. Din vechea slavă, numele a trecut în limbile neoslave sub forma de *vojvoda* (*wojewoda* în polonă), în limba maghiară *vajvoda*, *vajda*, la români *voivod* ⁶² sau *voievod* ⁶³. În latina medievală, acest titlu îmbracă formele *voivoda*, *voyvoda* ⁶⁴, deci se prezintă ca un substantiv de declinarea I.

Pe monedele contemporane ale Țării Românești, cu legenda latină, titlul emitentului e redat la genitiv WAIWODE (pentru WAIWODAE), în timpul domniei lui Vlaicu Vodă (1364—c.1377), și sub forma VOIVODA, la nominativ, pe monedele emise de Radu I (c.1377—c.1383) ⁶⁵. În sigilii și documente, același titlu figurează

⁶⁰ bis Aceeași părere a fost expusă anterior de Dr. G. Severeanu, *Monetele lui Petru Mușat găsite într-un tezaur de monete Mircea cel Bătrîn*, în „Bucureștii”, 3 (1937), 1—2, p. 73.

⁶¹ Cf. Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico—graeco—latinum*, Vindobonae (Viena), 1862—1865, s. v.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ Potrivit cu noua ortografie; cf. *Îndreptar ortografic, ortopedic și de punctuație*, (Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică din București), Buc., 1965, s. v.

⁶⁴ Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, VI, Parisiis, 1846, s. v.; A. Bartal, *Glossarium mediae et infimae latinitatis regni Hungariae*, Lipsiae (Leipzig), 1901, s. v.

⁶⁵ De la Dan I (c. 1383—1386), se cunosc numai monede cu legenda slavă, iar monedele cu legenda latină ale lui Mircea cel Bătrîn nu poartă titlul de voievod;

sub forma WAIWODA ⁶⁶ sau woywoda ⁶⁷ la Vlaicu Vodă; mai târziu, e redat sub forma WAIWODA pe sigiliile lui Mircea cel Bătrîn ⁶⁸ din anii 1390—1391. Peste tot, acest titlu se comportă ca un substantiv masculin de declinarea I cu terminația nominativului în *a*, a genetivului în *ae*. Se naște întrebarea cum se explică forma genetivală *woiwodi*, formă ce indică un substantiv cu terminația la nominativ în *us*: *woiwodus*, formă adoptată pe monedele bătute de Petru Mușat și neîntâlnită nicăieri, după cum am văzut, în izvoarele limbii latine medievale ⁶⁹. Explicația trebuie căutată, după cum se pare, în influența genetivului mediobulgar **ВОЕВОДА** ⁷⁰, transpus fonetic WOIWODI. S-ar putea admite și o adaptare a cuvintului românesc *voievod*, transpus în latină sub forma *woiwodus*, gen. *woiwodi*. În orice caz, formularea legendelor de pe monedele emise de către Petru Mușat exclude un împrumut din partea cancelariei regatului Ungariei, a cărei terminologie e dimpotrivă prezentă, așa cum s-a arătat mai sus, în Țara Românească.

Cu aceasta, încheiem observațiile ce se pot face, în stadiul actual al cercetărilor de numismatică medievală românească, asupra legendelor celor mai vechi monede moldovenești.

A PROPOS DES LÉGENDES DES PLUS ANCIENNES MONNAIES MOLDAVES

RÉSUMÉ

L'auteur examine à nouveau le sens donné par les numismates Köhne, Hasdeu, D. A. Stourdza, W. Schmidt, C. Moisil, A. Engel et. R. Serrure aux vocables SIM et SI gravés sur l'avvers et le revers des plus anciennes monnaies moldaves, émises par le prince Pierre Musat (1374—1391 ou 1376—1392). Estimant que l'interprétation

face exception un singur exemplar, încă inedit, care pe av. legenda MIRCZ. VAIDA (cu litere unicele).

⁶⁶ Lectura sigiliului lui Vladislav I (Vlaicu Vodă), atârnat la actul din 20 ian. 1368, la Emil Virtosu, *Note și discuții sigilografice*, loc. cit., p. 524 (cu bibliografia anterioară).

⁶⁷ Actul emis de Vlaicu Vodă la 16 iulie 1372, la Argeș, și redactat în limba latină, în *Documente privind istoria României*. Veacul XIII, XIV și XV. B. Țara Românească, Buc., 1953, p. 294.

⁶⁸ Lectura sigiliilor lui Mircea cel Bătrîn la Const. Moisil, *Sigiliile lui Mircea cel Bătrîn*, în „Revista Arhivelor”, 6 (1944—1945), 2, p. 256—266.

⁶⁹ Începînd cu monedele emise de Iliăș (1432—1433, 1435—1442), titlul emiten-tului e redat sub forma WAIWODA sau WOIWODA; aceeași formă e întrebuintată și de urmașii lui Iliăș, cu varianta VOIEVODA la Bogdan al II-lea și Ștefan cel Mare. În documentele moldovenești redactate în limba latină, forma *woyevoda*, *woywoda* sau *waywoda* a prevalat chiar de la început. Cf. M. Costăchescu, *Docu-mente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1931, p. 599, 601, 616, 642, 648 etc.

⁷⁰ Informație comunicată verbal de către prof. Damian P. Bogdan. Forma **ВОЕВОДА** pentru genetivul **ВОЕВОДАМЪ** se întilnește și în câteva documente moldovenești de la finele veacului al XIV-lea: actul lui Iuga voievod, cca. 1400, la M. Costăchescu, *op. cit.*, I, Iași, 1931, p. 27, rîndul 6, și actul lui Alexandru cel Bun, din 11 februarie 1400, *ibid.*, p. 32, r. 5

donnée par A. Engel et R. Serrure (SI—SIGILLUM) qui, jusqu'à présent, n'a pas été prise en considération par les numismates roumains, est pourtant la plus fondée, l'auteur invoque en sa faveur de nouveaux arguments basés sur la paléographie, la sigillographie et la numismatique.

L'écriture rétrograde qui est également un trait caractéristique de ces monnaies, est — selon l'auteur — une erreur commise par le graveur des matrices.

Enfin, l'auteur est d'avis que le génitif *woiwodŭ* de la légende de ces monnaies, supposant l'existence d'un substantif ayant au nominatif la terminaison en *us* (*woiwodus*), est le résultat soit de l'influence du génitif vieux bulgare *woiwodi* (ВОИВОДИ), soit de l'adaption du terme roumain *voievod*, traduit en latin par *woiwodus*, génitif *woiwodi*.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. Gros émis par Pierre Musat. Légende de type I.
- Fig. 2. Gros émis par Pierre Musat. Légende de type II.
- Fig. 3. a. Gros émis par Pierre Musat, à la légende directe ;
b. Coin (hypothétique) de la même monnaie.
- Fig. 4. a. Gros émis par Pierre Musat, à la légende rétrograde ;
b. Coin (hypothétique) de la même monnaie.